

Рецензия

за дисертацията на Светла Йовчева Колева на тема „Социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989 г. Към рефлексивна история на дисциплината” за присъждане на научната степен „доктор на социологическите науки”, професионално направление: 3.1. социология, антропология и науки за културата

от проф. д-р Лиляна Деянова, СУ „Св. Климент Охридски”; назначена за член на научно жури със заповед РД- 09- 786 от 5.12. 2016 г.

1.

Дисертационният труд се състои от три добре структурирани части, увод и заключение (с общ обем 340 страници). Приложени са два въпросника – един за анализ на публикации и друг за полустандартизирано интервю със социолози за социологията в Централна и Източна Европа през 1945 – 1989 г. Солидната *библиография* (на български, френски, английски, руски, полски, чешки езици) свидетелства за компетентност и респект към релевантни на темата анализи. Светла Колева е известен (и международно) опитен изследовател, авторитетен участник в наши и международни изследвания и научни форуми (вкл. в конгреси на международни асоциации, а в една от тях - AISLF - участва във висшия ръководен екип). Тя е автор на голям брой *публикации* (включително по темата на дисертацията, като една измежду тях е солидният не само като обем том, в съ-съставителство, „Социологията в България през погледа на социологията. Интервюта с български социолози”). Те са многократно цитирани, преподавани на студенти от самия автор, *издадени са от академични научни институции* – на български и на чужди езици – у нас, и в чужбина. Формалните изисквания за придобиване на научната степен „доктор на социологическите науки” са налице.

2.

Дисертацията е резултат на една кауза и на *серия от многогодишни сравнителни изследвания* на Светла Колева върху пет (след 1989 г. шест) национални социологии от Централна и Източна Европа. Със запленителна „практическа вяра” в *дисциплинарния проект* на социологията (основна категория в нейната монография от 2005 г., която обогатява за целите на настоящия етап на неуморно последователните си изследвания), тя проследява общите им логики на развитие, питайки се какви са били социалните условия на възможност за социология по време на социализма, за каква социология всъщност става дума тогава и на каква цена. *Темата* е трудна, *теренът* е почти непроходим и непроучван с този мащаб, систематичност и *компаративизъм* (на *пресечната точка* между „рефлексивната история” и на „рефлексивната социология” – с. 71). Авторът успява да ни убеди също така и в нейната *пареща актуалност* в епоха на забравата на генезисите. Защото наистина, както казва Бурдийо в „Каузата на науката”, „социалната история на социалните науки е привилегирован инструмент на критическата рефлексивност ... най-необходимият и най-безжалостен инструмент за една критика на страстите и на интересите ... спотайващи се и зад най-безупречния външен вид на най-строга методология....”

3.

Светла Колева изследва не историята на социологическите идеи и парадигмите по време на социализма, а историчността на социологията като относително автономно дисциплинарно поле (по Бурдийо). Интересува се от нейните условия за възможност, отношенията ѝ с другите полета и най-вече полето на властта, от историята на „дисциплинарния проект“ в различните социалистически страни от т. нар. „бивш съветски блок“, тъй като тя, на всичкото отгоре, не се оказва толкова хомогенна, „блокова“, въпреки същностно общи логики и импакта на „комунистическият проект“. *Целта е да бъдат проследени трудностите и препятствията пред „дисциплинарната идентичност на социологията при нейното познавателно конструиране“ при всяка поява на нови характеристики на предмета – трансформиращо се социалистическо общество. Защото социологията успява и то не само в институционален план, но също и в познавателен, въпреки спецификата на контекстите в „тоталитарната държава“ и начупената крива на отношенията ѝ с политико-идеологическата монополна власт, чийто монопол, особено в някои периоди съвсем не е само „символен“, не е просто „символно насилие“. Затова една от линиите на анализа проблематизира основни допускания на така наречената „тоталитарна парадигма“ (с. 57 и др.), но авторът прави това с усет за мяра и избягване на често схоластичните и странно напредващи дебати по тази тема.*

Като изхожда от хипотезата, че социологическата рационализация е една от формите на действителна рационализация в новото общество, Светла Колева показва, че съществуват „различни варианти на производство на легитимация на научното знание за социалното в условията на едномерен социалнополитически, идеологически и интелектуален модел на развитие [...]“ (с. 23). Тя професионално проверява своите хипотези. (Напр. за наличието на табута, които не просто попречват на, но и дискредитират проекта за висока социология; или хипотезата за „спрегнато действие на имплицитни деонотологически принципи“ и много др.. Авторът подчертава, че националните социологии са моменти от общ познавателен процес (с. 11) и справедливо и по различни поводи се противопоставя на „окцидентализма“, привилегироването на гледната точка на създалия модерната Социология Запад (сякаш социалистическата модернизация не е свързана дълбоко с тази на Запада.) Но – друго ценно качество на автора – избягвайки подводните камъни на окцидентализма, той не потъва в локалната почва на автохтонизма и не се стреми „да депровинциализира Европа“. Защото проблематиката на бившия комунистически блок е тази на „Европа“, вкл. и тази на неговата социология - „един от многото варианти“ на общо дисциплинарно развитие (с. 61)

За да се проучва „миналото на социологията според собствената му мяра“, в част първа на дисертацията обстойно се аргументират основни понятия от аналитичния модел на изследването. Въвежда се проблематиката за колективната памет на социолозите и т.нар „дисциплинарна памет“ (с нейните две форми – събитийна и когнитивна; според мен оспоримо разграничение). Структурират се категории на „дисциплинарната идентичност“. Успоредно се прави анализ и на другия, монополния проект – комунистическият. Тук можем и да не съгласим с конкретния анализ, който авторът на дисертацията предлага на „проекта на комунизма“ и с избора на точно тези от каноническите му текстове (измежду текстовете на Маркс, напр.), както на реалиите, които го репрезентират, на емблематичните му имена, но той е необходим за анализа на т.нар. идеологическа рационализация и нейните взаимодействия с другите два типа (според С. Колева) – политическата и социологическата.

Именно тези взаимодействия обясняват различните „институционални цикли в развитието на социологията“, на които е посветена най-добрата – според мен - и много

плътно, систематично, оригинално и богато документирана част от дисертацията, част втора. В нея са структурирани „институционалните цикли в развитието на социологията” от интересувания ни регион, или по-точно - региони. Става дума за „институционалната реанимация на социологията” в началото на социалистическите времена; за „първата институционална мимикрия”, тоест процесите във времето на пълния сталинизъм, последвана много по-късно от още една, онази след „размразяването”, „1968” и различните форми на „покушение срещу социологията”, най-ярко видимо в Чехословакия по времето на ерата на „нормализацията” и т.н.; описани са детайлно и „първата институционална експанзия”, тази от 1956 до 1968, но после и втората (1980-1989), в която плурализъмът е във възход и поражда немислими дотогава иновации и институционални решения.

Други процеси и фигури на производството на знание са акцентирани в третата част, посветена на „дисциплинарното конструиране на социологията”. Уместно избрани от Светла Колева ключови казуси, и то от различни държави, показват резултатите от завоюваните дисциплинарни позиции и от еманципацията от философския историческия материализъм, а и не само от него. Проследяват се нови представи за ангажиране и дистанциране, но и значими концептуални иновации, нови методи, нови видове социологии („събитийната социология” в Полша). Описват се „бягствата на социолозите” - като напр. бягството в по-малко идеологизирани области на знанието -, наред с институционални диверсификации, професионализирания и дори еволюиране (на базата на голям брой и много значими емпирични изследвания, в това число интернационални) до „постмарксистко епистемично пространство”. Това става не само в Полша и социолозите около „Солидарност”, не само около новите унгарски теории за стратификациите, неравенствата, където се появява „нова, критическа класова теория”. Не само и във влиятелните кръгове и творби на „забранените учени” в Чехословакия, Унгария (на един от тези учени, световноизвестният мислител Георг Лукач, самите унгарци тия дни премахват издигнатия паметник... каква ирония на историята...). Страниците, посветени на трансформациите в тематизирането на неравенствата и стратификациите, както и онези, които проследяват метаморфозите на статуса именящите се функции на емпиричните социологически изследвания, ми се струват особено важни, задълбочени, доказателствени за тезите в самата дисертация.

4.

Ако трябва да обобщя споменатото дотук (както и още оригинални хипотези, концепции, анализи и промислени от автора през годините на изследвания аргументи), бих добавила следното за приносите в обсъждания дисертационен труд:

- Приносно, без всякакво съмнение е уникалното по мащаб и съдържание, богато документирано сравнително - истински сравнително, а не на думи - изследване на петте национални социологии от Централна и Източна Европа. То е събрало сам по себе си ценен архив, документи, лично осъществени интервюта, социологически издания, публикации, серийни данни и пр.. Но отвъд него, а също и отвъд смелия замисъл, демонстрира нещо неомаловажимо: това, че тук е изобретен и внимателно проведен социологически подход, който проблематизира по оригинален начин постулата за т.нар. методологически национализъм, мисленето на националната държава като практически истинната рамка за разбирането на основните социални структури, включително състояния на научното социологическо поле по време на социализма.
- Приносно е систематичното убедително проследяване на противоречивата история на един дисциплинарен проект, въздействието върху него и неговото собствено въздействие; това става чрез съпоставяне на социологически практики по различни оси и исторически времена (времето на т.нар. *longue duree*, времето на структурата - ако си

спомним триадата на Фернан Бродел - и „времето на конюнктурата”, „времето на събитията”, събитийното време). Така авторът на дисертационния труд успява да открие значими и малко дискутирани в други истории на това социологическо поле каузалности (напр.. анализът на причините за „размразяването” и т.нар. „режими на реалност”). Светла Колева успява да конструира убедителна теоретическа рамка, за да показва как, кога и по какъв начин социологическите концептуализации и социалистическите практики започват да си взаимодействат и се появяват нови практики, както в плетеницата на теориите и на академичните и други изследвания, така и в тъканта на самата социалистическа социалност (от които те са, така да се каже, „част”).

- Особено продуктивно е открояването на това, което авторът на дисертационния труд нарича „институционални цикли в развитието на социологията” и съдържателно описаните в тях казуси и изведени общи и специфични за различните страни характерни черти и тенденции в „дисциплинарния проект” на социологията. Тук циклите се интерпертират не като механично-детерминистки следващи се фази в развитието на социологията, а като повтарящи се конфигурации от политически, идеологически, интелектуални отношения, институционални хабитуси, биографични очевидности, „имагинерности на полето”. Показва се как тези специфични „констелации” от отношения между „научните и извъннаучните актьори” водят до относително идентичен статус на социологията в разглежданите пет национални пространства (напр. до свръхофициализиране, или до силно влияние на неформални социологически мрежи, но с общопризната легитимност и пр.).

- Идеята за институционалните цикли в развитието на социологията, но не само тя, а още и използването на продуктивни теории като тази за хабитусите и полето, за логиките на „двойните игри” и др., позволява да се описват множество парадокси (впрочем плодотворни за политиките и на днешната ни дисциплинарна практика). Напр., в името на научната кауза на дисциплината социология се търсят легитимации в свършено нелиберална среда (с. 207); или се пък се търсят странни и в крайна сметка не просто мракобесни, а смъртоносни епистемически коалиции; или типичният за социалистическата социология парадокс, който авторът находчиво формулира: „без официално да е забранена, социологията официално не съществува; без да съществува официално, тя съществува реално” (с. 118); и още: професионални организации без социолози, остойностяване и свръхостойностяване на методологията, тогава когато липсват адекватни теоретизации (ще вметна тук учудването си, че доверявайки се на самите дейци от онова време, Св. Колева смята, че и *без теория*, и без образовани социолози (имало е наистина големи статистики) първите две български изследвания от 60-те са били на голяма методологическа висота); или пък специфичната роля на „научните семинари като граждански движения” /с. 176/ (формулирано от интервюирания от Светла Колева съветски (много значим и известен и „на Запад”) социолог Юрий Левада, за чиято книжка с публикувани лекции по въведение в социологията (която впрочем някои в България имахме от 1975 г. и я преподавахме) не става ясно, дори и на самите потърпевши, дали е забранена или пък може би не е... още една локална типичност), и т.н.

5.

(Въпроси и бележки)

Естествено е, читателят на този сложен и многолинеен разказ да има повече въпроси, но аз ще задам само три, защото се отнасят до основни опори на „аналитичната рамка” – „идеологията”, „теорията за полето” използвана в тази

„рефлексивна история на дисциплината” и противопоставените в текста „дисциплинарна памет – дисциплинарна история”.

Първият въпрос е наистина повече въпрос отколкото бележка, защото не става ясно с какво *общо* понятие за „идеология” се прави анализът. (Напр., при някакви „идеологични елементи на самата Марксова теоретическа конструкция” (с. 230 -231) или „идеологическа рационализация от комунистическата партия”, с.213; или, когато се обяснява, че в даден момент от развитието на социализма социологията се е обособявала „не поради появата на нови политически елити”, „а защото има вече носители на друго, *неидеологическо, не историко-материалистическо, а социологическо мислене за обществото*” (с.132); или: „най-сигурното средство да се отдалечи /социологията/ от идеологията е да *гледа на идеите през призмата на фактите*” (с. 155).

Вторият въпрос е по-скоро критична бележка: защо избраният от Светла Колева подход пряко и нееднократно препраща към това, което Бурдийо нарича „рефлексивна социология на полето”, има нужда да въведе специално и Антъни Гидънс с „възгледа за агентността/действието (agency) на социалния актьор” и очевидно и за „саморефлексивността”? Нима „теорията за полето” няма нужния потенциал за целта? И ако го използваме, няма да може „агент” (деец) да се заменя произволно с „актьор”, „субект”, „рефлексивен субект”, а „поле” да се редува със „сфера”, „социални редове” (напр. на стр. 213: „...автономията и дистинкцията между отделните сфери на обществото се заличава. Техните специфични принципи и норми биват абсорбирани от аксиоматиката на политическия проект..., присвоен от един-единствен политически субект...”)

По този начин се изневерява на подхода и в разбирането за ключовата за работата категория рефлексивност („рефлексивността” като принцип в социологиите на науката на И. Стенгерс, Д. Блур, Бр. Латур е друга „рефлексивност”, съвсем не е онази в схващанията на Бурдийо за социологическата рефлексивност, на „полето”, за „академическото несъзнавано” и „пространството на възможно /*espace des possibles*”. Св. Колева използва именно тези понятия, за да описва възможните автономии и хетерономии в някои предишни публикации и то в плодотворен диалог – вкл. като рецензент - с други наши автори, интересували се от история на „дисциплинарната идентичност” и от забележителните четири тома на В. Лепенис, тематизиращ това понятие и различните констелации. Би трябвало, за да улесни читателят, да препрати към тези контексти (вкл. и към собствената си книга за „дисциплинарната идентичност”) и в сегашния си текст, поне като към библиография. Още повече, че в „разказите” за различни минали „състояния на полето” в германската социология, Светла Маринова систематично прилага теорията на Бурдийо за полето.

Третият проблем е свързан с разликата между дисциплинарна памет и дисциплинарна история (вж. напр. стр. 39 - 44). Жанрът не ми позволява дълга аргументация, затова ще кажа кратко: не приемам много от *предпоставките* (подчертавам „предпоставките”) при изграждането на това противопоставяне и при извеждане на равенството „дисциплинарно знание” – „рационален анализ на научната история”; аналогично е на притовоположността „историческа памет”(не е критическа) за разлика от „историята на дисциплината”... (Тук не се съгласявам с начина, по който се разбира „темпоралното отношение”, което го имало при дисциплинарната памет, но го нямало при „рационалния анализ на научната история”; припомням, че според Бурдийо „теоретическите практики” са също „практики”, а практиките са темпорални... вярно е че външният поглед, разказът за практиката „детемпорализира практиката”...). Не разбирам защо и точно от коя „историческа наука” се „заимства въведеното от историческата наука разграничение памет и история като форми на проявление на

миналото във всяка социална практика” (стр. 39)? В това твърдение има няколко лесно оборими предпоставки. Достатъчно е да цитираме дебата за „големият наратив и дисциплината история” (по заглавието на Алън Мегил), за „наратива в историята”, за тезата, че “историите ще бъдат разпознати и признати за това, което те всъщност са: формализирани естетически обекти, които изказват някакви твърдения за света и за нашето отношение към него, и които ние вземаме за временни водачи, за да придадем смисъл на нашия опит”). Може да се оспорва по същата причина и интерпретацията на понятието на Артог „режими на историчност” (стр.41), повлиян наистина пак от историк, на Р. Коселек... Както да се оспорва и съчетаването отново на различни представи за „памет”, за „дисциплинарна памет”, на парадигмално несъвместими автори.

Имам и други несъгласия и неясноти (вкл. дължащи се на стилистични несполуки, което предполага редакция при публикуването на монографията). Напр. по начина, по който се разбира „монополния властов субект” и „полето на властта” (с. 221, с. 230, с. 46, с. 48, с.299 /за темпоралността на възникване на проблематиката за „всекидневието” и „некритическите и критическите социолози”.../). Но това не отменя високата ми оценка за работата на Светла Колева и дисертационния труд.

6.

Самооценката на автора на дисертационния труд за приносите му е реалистична.

Авторефератът е направен според изискванията и съдържа ясно и синтетично описание на замисъла и залозите на изследването, подхода и използвания инструментариум, основните хипотези и логиката на съответните части, вкл. заключението.

В заключение:

Като имам пред вид очертаните по-горе приноси на дисертационния труд „Социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989 г. Към рефлексивна история на дисциплината”, както и ценните научно-изследователските компетенции и академично-нравствени качества на неговия автор, предлагам членовете на научното жури да вземат решение за присъждане на Светла Йовчева Колева на научната степен „доктор на социологическите науки”.

15.02.2017

Лиляна Деянова